

Pillanatképek a magyar református lelkészség történetéből*

Csohány János

Lelkészképzés

A reformáció kezdetén nem ritkán római katolikus világi lelkészek, vagy szerzetesek, köztük számos ferences barát, olykor magasabb rangú klerikusok, kanonokok, apátok, archidiakónusok (főesperesek) adták a református lelkészek egy részét.¹ Nem egyszer ők először evangélikusokká lettek, és később tértek a helvét hitvallású, mai szóval a református egyházba. A következő lelkészi nemzedék már a reformáció jegyében végezte tanulmányait, vagy tanulmányai alatt lett a reformáció híve, köztük is az 1550-es években nem egy evangélikus lelkészből tért át reformátussá. A lelkészek nagyobb része hazai főiskolán végezte tanulmányait és szolgálatba állása előtt tett vizsgát az egyházkerületi közgyűlés, akkori nevén szuperintendenciális vagy generális zsinat előtt. Őket itthon tanultaknak, domidoctus-oknak hívták. Szolgálati helyet az egyházmegyék, reformátusoknál traktusok zsinata biztosított, amelyen az egyes egyházközségekben adandó lelkészi javadalmat is meghatározták, annál kevesebért senki sem vállalhatott lelkészi állást abban az egyházközségben.

Számos tanulmányait itthon befejezett diák külföldi egyetemekre, akkori szóhasználattal akadémiákra ment továbbtanulni, költségeiket hazai

* Elhangzott az *Európa, a keresztyénség és a magyar reformátusság múltja, jelene és jövője* c. konferencián, 2013. augusztus 4-én Kassán.

¹ MAKKAI LÁSZÓ: A keresztyén egyház története Magyarországon a XVII. század végéig. Debrecen, 1991. (A Debreceni Református Teológiai Akadémia Egyháztörténeti Tanszékének Tanulmányi Füzetek, 15.) (továbbiakban: MAKKAI, 1991.) 23-36. p.; TÓTH ENDRE: A tiszántúli egyházkerület igazgatásának és az esperesi egyházlátogatásnak rendje 1762-ből. Részletek a magyar református egyház igazgatásának történetéből. Debrecen, 1964. 81. p. (továbbiakban: TÓTH, 1964.) A szerző részletesen ismerteti a Tiszántúli Református Egyházkerületi és Debreceni Református Kollégiumi Levéltárban általa talált *Constitutiones Venerabilis Superintendentiae Trans Tibiscamiae, ad regimen ecclesiarum in eiusdem gremio existentium pertinentes* címen 1762-ben a szuperintendenciális zsinat helyett és nevében működött gyűlés alkotta esperesi vizitációs utasítást, amelyet bevezetéssel és megjegyzésekkel is ellátott. Az egész addigi magyar helvét reformáció egyházigazgatási, iskolázási történetét is bemutatja, sőt kitekint a későbbi korok egyházalkotmányának alakulására. Ezért szinte lehetetlen egy-egy kérdésnél a mű konkrét lapjára hivatkozni, mert ugyanarról több helyen szó van. A *Constitutiones*-t Tóth Endre szövegében ezen a módon idézi, ezt tesszük mi is, ha magáról a *Constitutiones*-ről lesz szó. Ld. még: BÖLCSKEI GUSZTÁV: A kezdetektől a váradi iskola beolvasásáig. (1660) In: A Debreceni Református Kollégium története. Bp., 1988. 9–42. p.; FEKETE KÁROLY: A Debreceni Egyetem bölcsője a város Református Kollégiuma. In: A Debreceni Egyetem története 1912–2012. Szerk.: Orosz István – ifj. Barta János. Debrecen, 2012. 15–18. p.

patrónusok, rektorián töltött évük alatt keresett pénzükből, továbbá külföldi egyetemeken pályázható ösztöndíjakon – ezek között voltak kifejezetten magyarországi diákoknak szólók is – tanultak. A külföldön eltöltött ösztöndíjas tanulmányi idő különböző volt, akadtak, akik éveket töltöttek hazájuktól távol, és több egyetemet is felkerestek, sok esetben más-más országban lévőket. A külföldről hazatért diákokból ún. akadémikus lelkészek lettek. Az akadémikus lelkészeket is a generális zsinat vizsgálta és ordinálta, lelkészi állást pedig nekik is a traktuális zsinat döntése alapján lehetett vállalniuk. Néhányan hazatérve egy-egy főiskolán tanári állást töltöttek be különböző név alatt és különböző ideig. A 17. században kezdődött a hosszabb ideig, a század vége felé az élethosszig tartó professzorság bevezetése, addig fél- vagy egy tanévet töltöttek rektorként a főiskolán, ahol ők voltak az akadémiaát járt tanárok és az intézmény tanulmányi igazgatói, a többi tanár (publikus praeceptor) a nagydiákok közül került ki, akik bizonyos számú tanéven keresztül végzett tanítás után külföldi akadémákra mentek a praeceptor fizetésükből. Ez egyrészt olcsóvá tette a hazai protestáns iskolázást – mivel az evangélikusok iskolarendszere is hasonló volt –, másfelől biztosította a külföldi tanulmányutakra jutást, a rektorok, illetve később a professzorok pedig a legfrissebb nyugati tudományos eredményeket hozták haza. Egyes korszakokban a politikai hatalom éppen ezért akadályozta, más időszakokban egyenesen tiltotta a protestáns diákok külföldi tanulmányútját. A kommunista uralom időszaka is ilyen volt.

A hazai református lelkészképzés az évszázadok során élen járt a hazai iskolázásnak a kor színvonalán tartása terén, ezért a református iskolák, főiskolák is felvették a versenyt más felekezetekéivel és az állami hasonló intézményekkel. 1914-ben megnyílt a debreceni egyetem, amelynek református hittudományi kara elsőnek tagolódott egy állami egyetembe egészen 1950-ig, amikor az állam más egyetemek teológiai karaival együtt azt is kiiktatta az egyetem kötelékéből.² 1990-ben azonban ismét megkapta a Budapesti Református Teológiai Akadémiával együtt az egyetemi jogot, hasonló helyzetben van a kolozsvári és a komáromi teológia is. A lelkészképzés történetében minden korban a legjobban képzett lelkészeket igyekezett adni a gyülekezeteknek, tanintézeteknek és a 19-21. században egyre gyarapodó új szolgálati ágaknak.

A reformáció kora kezdeti szakaszában kialakult kényszerhelyzetben született lelkészképzéséhez tért vissza a Szovjetunió idején a kárpátaljai magyar reformátusság. Az ateista szovjet állam nem engedte református lelkészképző intézet felállítását, hanem amikor már katasztrofális lett a lelkészhiány, azt megengedte, hogy néhány ifjú lelkipásztorok házánál tanuljon. A különböző tantárgyakat különböző lelkipásztorok oktatták, és akkor, amikor az egyes tárgyakat tanulták a teológus növendékek, az azt a tárgyat oktató lelkipásztor parókiáján történt oktatásuk. A reformáció korában Huszár Gál római katolikus presbiter rangú plébánost vádolta

² FEKETE KÁROLY: A Református Hittudományi Kar. In: A Debreceni Egyetem története 1912–2012. Szerk.: Orosz István – ifj. Barta János. Debrecen, 2012. 115–140. p.; SZABÓ LÁSZLÓ AMBRUS: A Debreceni Református Teológiai Akadémia megalakulása és működése a Kollégiumban. In: A Debreceni Református Kollégium története. Szerk.: Barcza József. Bp., 1988. 307–324. p.

saját egyházi bírósága a lutheri eretnekség hirdetése mellett azzal is, hogy házában fiatalokat képzett ki és bocsátott ki evangélikus lelkészi szolgálatra. Erről a kárpátaljai református lelkészek vagy tudtak vagy nem, viszont ismerték a zsidó hitfelekezet ugyanilyen rendszerű rabbiképzését és egyes keresztyén kis felekezetek prédikátorképzését. A kárpátaljai gyakorlat bevált. Sikerült túlélni az elképzelhetetlen méretű és módszerű egyházüldözést, lettek fiatal lelkészek, akik végezték szolgálatukat és a gyülekezetek megmaradtak.

Az 1990 utáni csonka-magyarországi lelkészképzéshez az állam a hallgatói létszámnak megfelelő támogatást, ún. fejkvótát adott. Ez azt eredményezte, hogy a teológiai tanintézetek arra törekedtek, hogy minél magasabb legyen a hallgatói létszám, ezért egyrészt megnyújtották a képzési időt, másrészt szinte korlátlan számban vették fel a jelentkezőket, tekintet nélkül arra, hogy alkalmasaknak látszottak-e a lelkészi szolgálatra vagy sem. A teológia elvégzése utánra nem biztosítottak képzettségüknek megfelelő állást sem számukra. Továbbá felszabdalták a teológusképzést és a pusztán teológiát tanulni öhajtókat nem is képesítették lelkészi szolgálatra, sem más egyházi beosztásra. A lelképásztori és teológusi szakon kívül egyéb szakokat is indítottak, amik hasznosak és szükségesek. Másfelől a képzési idő meghosszabbítása érdekében olyan tantárgyak oktatását is beiktatták, amik nem feltétlenül tartoznak a lelkészi szolgálat jobb végzéséhez. Sajnálatosan túlképzés állt elő, és úgy látszik, hogy az egyházkormányzat nem tudott még megbirkózni az új feladattal, hogy valóban nagyon szükséges munkaterületeken központi költségvetésből lelkészi, misszionáriusi állásokat létesítsen, ezeket arra alkalmasokkal töltsse be. Mindez nem csupán a reformátusság létszámának véres csökkenését állíthatná meg, hanem lelki meglevenedést, új reformációt hozna a magyarság életébe, és segítené a globalizáció, világválság, Európa elmohamedánosodása, más nem keresztyén vallások rohamos terjedése és egyéb katasztrófával fenyegető helyzetnek a megoldását.

Gyülekezeti lelkészség. Az egyházközség patrónusi igazgatása³

A magyar alkotmányos jogrendben a reformáció előtt és után sem érvényesült a *cuius regio eius religio* elve, hanem helyette a *ius patronatus* létezett. Ez azt jelentette, hogy az országban nem az uralkodó szabta meg az ország vallását, hanem a helyi egyházközségek felett patrónusi joggal rendelkező természetes vagy jogi személyek. A király csupán a királyi birtok egyházközségei patrónusa volt, a szabad királyi városok pedig saját maguk patrónusai, e jogukat választott önkormányzati szervük gyakorolta. A mezővárosok, amelyek száma 800 és 900 között mozgott, a földesúri hatalomtól való függésük mértéke szerint a földesurukkal közösen gyakorolták a patrónusi jogot. A jobbágyfalvak teljesen földesuruk patrónusi joghatósága alatt álltak. A patrónus joga volt a patronátusa alá tartozó egyházközségekbe lelkészeket szolgálatba állítani, csupán azzal a korlátozással, hogy előzetesen az illetékes püspöknek be kellett mutatnia a

³ MAKKAI, 1991. 29–35. p.; CSOHÁNY JÁNOS: A magyar református egyházalkotmány alapelvei. In: Egyháztörténeti írások. Debrecen, 1994. (A Debreceni Református Teológiai Akadémia Egyháztörténeti Tanszékének Tanulmányi Füzetei 29.) 11–24. p. (továbbiakban: CSOHÁNY, 1994.)

kiszemelt papot (ezt hívták praesentationak). A püspök, ha nem volt az illető ellen kánonjogi kifogása, akkor jóváhagyta a patrónus döntését. Tehát a patrónus és a felettes egyházi hatóság közös joga volt a lelkészi állás betöltése, ami a reformáció után sem változott. Ez magyarázza részben a reformáció gyors terjedését és azt, hogy a reformációt tiltó országgyűlési törvényeknek nem tudtak érvényt szerezni, mivel a patrónusi jog erősebb volt azoknál, és a patrónusok megvédték az általuk beállított lelkészeket. Majd az ellenreformáció korában, a 17. században fordult a reformáció egyházai ellen a patrónusi jog, amikor a főleg főúri patrónusok katolikus hitre tértek, és kényszerítették a patrónusi hatalmuk alatt álló egyházközségeket is a katolizálásra. Különösen érvényes volt ez a főpapi vagy szerzetesi, káptalani birtokok patronátusa alatt élő jobbágyfalvakra vagy mezővárosokra.

A protestáns egyházközségeket patrónusuk, illetve annak megbízottai igazgatták. Önkormányzati szervük nem volt, sem a lelkész igazgatása alatt nem álltak, sőt a lelkész maga is alkalmazott volt. Kettős függésben volt a protestáns lelkész, egyfelől egyháza törvényeit kellett végrehajtania, amire a szénior és az egyházmegye vezetői ügyeltek, másfelől a patrónus felügyelete alatt állván annak is meg kellett felelnie, úgy azonban, hogy az egyházi törvényekkel ne ütközzék. A szénior különben védelmet biztosított a lelkésznek a patrónusi túlkapások ellen és megtorolta azokat. Károlyi Gáspár református esperesként kiátkozással büntetett egy egyházközséget.⁴

Hierarchikus egyházkormányzat a 16-17. században⁵

A 16-17. században az egyházi középszintű és felső vezetés, a szeniorátus és a szuperintendencia teljes mértékben lelkészi igazgatás alatt állt Erdélyben 1682-ig, a Magyar Királyságban 1734-ig. Erdélyben a református egyház országos egyházi szervezetben élt, ugyanakkor a Magyar Királyság és a Török Hódoltság területén élő reformátusok nem alkothattak országos egyházi szervezetet. Legnagyobb szervezeti egységük az egyházkerület vagy szuperintendencia volt. A szuperintendenciák egy részének határa átnyúlt a királysági és a hódoltsági területekre, vagyis politikailag vegyes volt a felségterület, amelyen tevékenykedtek. Ez a hierarchikus egyházszervezet ugyan merőben ellenkezett a külföldi reformátusok hitelveivel és gyakorlatával, de ők ezt választották, mert ennek megvolt az országos törvényekben elismert jogállása, és a reformációkor nem akartak azzal ellenkező egyházalkotmányt meghonosítani. A református traktusok zsinatainak (nevezték semigeneralis zsinatnak, partikuláris zsinatnak is) kizárólag a traktusba tartozó lelkészek voltak a tagjai, azok viszont valamennyien. Belőlük választották a széniorot és a széniorot segítő tisztségviselőket. Világi tagja nem volt a zsinatnak. Ugyanez volt a helyzet a

⁴ Az eset Tarcsl mezővárossal esett meg 1584 júniusában. SZABÓ ANDRÁS: Károlyi Gáspár. (1530 k. – 1591) Bp., 1984. 49–50. p.; Uő: A rejtőzködő bibliafordító – Károlyi Gáspár. Bp., 2012. 93–96. p.

⁵ CSOHÁNY, 1994.; MIKLÓS ÖDÖN: A magyar protestáns egyházalkotmány kialakulása a reformáció századában. Pápa, 1942.; CSOHÁNY JÁNOS: A magyarországi protestánsok abszolutizmuskori bécsi kormányiratok tükrében. Bp., 1979. (továbbiakban: CSOHÁNY, 1979.); SZENTPÉTERI KUN BÉLA: A Magyarországi Református Egyház külső rendje. Bp., 1948.

mai egyházkerületi közgyűlésnek megfelelő szuperintendenciális vagy generális zsinat esetében is. A kizárólag lelkészekből álló generális zsinati tagok választották a püspököt, akit szuperintendensnek is neveztek, az 1608. évi magyar országgyűlési törvény is úgy ismerte el az evangélikusok és reformátusok vallásszabadságát és autonóm egyházalkotmányát, hogy maguk választhatják szuperintendenseiket, tehát a szuperintendens szót használta, de mindkét egyház saját körében püspöknek nevezte általában ezeket a legmagasabb vezető tisztségeket.

Világi túlsúly, az egyházalkotmányból paritásos egyházalkotmány

Az országos politikai helyzet megváltozása kényszerítette a református egyházat alkotmánya megváltoztatására. I. Apafi Mihály erdélyi fejedelem 1682-ben református főurakat állított a református püspök mellé az egyház hathatós igazgatása és szükség esetén védelme érdekében. Ez hamarosan szükségessé is vált, hiszen 1690-től Erdély uralkodója a mindenkori magyar király lett, aki katolikus vallású és a Habsburg dinasztia tagja volt.⁶ A Magyar Királyságban 1715-ben hozott olyan törvényt a katolikus többségű magyar országgyűlés, amely gyakorlatilag lehetetlenné tette a protestáns egyházak autonóm testületi igazgatási szerveinek, az egyházmegyei és egyházkerületi zsinatainak megtartását. Az ügyek intézésére ezért szűkebb testületeket hoztak létre mind az evangélikusok, mind a reformátusok, amelyekben túlsúlyban voltak a tekintélyes világi egyháztagok, főurak, ill. középbirtokos nemesek. Ez az egyház védelme érdekében szükséges volt és eredményesnek bizonyult. Hosszú folyamat után, az 1860-as években, de végső soron 1881-ben a debreceni zsinaton született meg az immár egységes református egyház, amely az erdélyi és korábbi magyarországi egyházkerületeket egyesítette. Az 1881-es egyházalkotmány paritásos alapon biztosította az egyházmegyéket, az egyházkerületeket és az országos egyház vezetésében a lelkészi és világi elem részvételét. Az egyházközösségekben pedig bevezette a presbiteri egyházkormányzatot, amelynek egyik elnöke a lelkész, másik elnöke a főgondnok lett, ami akkor kötelező hatállyal meg is valósult és bizonyos változtatásokkal máig is érvényes.

Lelkészek az egyházközösségben a papmarasztástól a presbitériumok állandósulásáig

Kettős függésben éltek a református lelképásztorok – amint már említettük, - a történelem során éppen ezért igen nehéz volt megfelelniük a velük szembeni elvárásoknak, amiket a törvények és a korabeli egyéb források igen részletesen elénk tárnak. A papmarasztás volt az egyik olyan intézmény, ami az évszázadok során eredeti rendeltetésének ellenkezőjére

⁶ CSOHÁNY, 1979.; CSOHÁNY JÁNOS: Magyar protestáns egyháztörténet, 1711–1849. Debrecen, 1994. (A Debreceni Református Teológiai Akadémia Egyháztörténeti Tanszékének Tanulmányi Füzetek 5.) (3. kiad.; továbbiakban: CSOHÁNY, 1994.) 21–37., 54–62., 110–118. p.; UŐ: Magyar protestáns egyháztörténet, 1849–1918. Debrecen, 1973. (továbbiakban: CSOHÁNY, 1973.) 61–66. p.; UŐ: A Református Egyház 1881. évi Debreceni Zsinata. In: *Theologiai Szemle*, 1981. 5. sz. 290–294. p.; UŐ: Az 1881. évi Debreceni Zsinat megnyitása. In: *Confessio*, 1981. 4. sz. 43–47. p.

fordult, és létbizonytalanságban tartotta a gyülekezeti lelkészeket. Az 1567-ben a debreceni zsinaton Melius Juhász Péter tiszántúli püspök vezetésével megalkotott (jó részben általa fogalmazott) törvények – az ún. Articuli Maiores és az azok tömörítéséből keletkezett Articuli Minores – még a lelkészek védelmére alkották meg a papmarasztást. Minden évben, amikor kitelt a lelkipásztor szolgálati ideje, ő nyilatkozhatott arról, ha akart, hogy meg óhajt-e maradni addigi szolgálati helyén, ha nem, akkor az esperestől kérhetett új szolgálati helyet. 1607-ben már arról döntött a szatmárnémeti zsinat, hogy minden lelkész minden évben jelezze a gyülekezetnek, hogy ideje kitelt, és ha az nem marasztja, akkor jelentse az esperesnek és kérjen új szolgálati helyet. Nem sokat használt az 1623. évi tasnádi zsinat határozata, amely az évenkénti papmarasztást úgy módosította, hogy a tanultabb lelkészek két évig, a kevésbé tanultak három évig maradjanak egy szolgálati helyen, és csak azután legyenek maraszthatók vagy meneszthetők. Az évi papmarasztás ennek ellenére általános lett,⁷ amíg Erdélyben 1778-ban királyi rendelet meg nem tiltotta azzal a kikötéssel, hogy csak cégéres bűn esetén, akkor is egyházi felsőbbség kivizsgálása után lehessen meneszteni a lelkészt, egyébként halálukig maradjanak szolgálati helyükön.⁸

A Magyar Királyságban 1791-ben a budai református zsinat is megszüntetni igyekezett a papmarasztást, azzal az engedménnyel, hogy háromévenként lehet egy-egy egyházmegyében egyszerre meneszteni azokat a lelkészeket, akiket semmiképpen nem akarnak marasztani. A bihari egyházmegyében 1835-ben,⁹ a tiszántúli egyházkerületben általában 1840 tájára szűnt meg a papmarasztás, ami nem csupán rendkívül megalázó intézmény volt, hanem az emberi rosszindulatnak szinte korlátlan teret engedett, amivel szemben a lelkipásztor kiszolgáltatott volt. Amennyiben a lelkipásztor valóban cégéres bűnöket követett el, meg kellett volna adni az egyházi hatóságnak a lehetőséget, hogy fegyelmi úton járjon el.

A lelkészek nyugdíjáról századokon át nem volt szó. Az emberek mai szemmel nézve fiatalon haltak meg. Hosszú tanulási idő után igen rövid ideig szolgálhattak a lelkészek. A 40-es éveikben elmentek a mindenélők útján. Bocskai István 49 évesen hunyt el, ugyanannyi idős volt Bethlen Gábor is, akit Kemény János emlékiratában úgy emleget, hogy „*az öreg fejedelem*”. Ha nem tudott élete végéig szolgálni az idős lelkipásztor, mert alkalmatlanná vált a szolgálatra, ha nem volt „*valamije*”, vagy eltartására kötelezhető gyermeke, akkor egyházmegyétől koldulólevelet kapott, hogy annak felhatalmazásával adományokat gyűjthessen, ilyet kaptak a lelkészözvegyek is. 1762-ben a Tiszántúli Egyházkerület úgy rendelkezett, hogy a lelkészek önként adjanak járulékot saját fizetésükből az egyházmegyei nyugdíjalapba, ami segélyezheti a megélhetésre és szolgálatra képtelenné vált lelkészeket, valamint özvegyeket és árvákat.¹⁰ 1896-tól kaptak az országos református egyháztól nyugdíjat az özvegy

⁷ TÓTH, 1964. 33–34. p.

⁸ KANYARÓ FERENC: A papmarasztás eltörlése. In: *Keresztény Magvető*, 1903. 216–217. p.

⁹ MOLNÁR AMBRUS: Papmarasztás Bárádon a 18-19. században. In: *Néprajzi Látóhatár*, 1997. 1–4. sz. 400–406. p.

¹⁰ TÓTH, 1964. 15–16. p.

papnék. 1898-ban vezette be az állam az alacsony jövedelmű lelkészeknek a fizetés-kiegészítő ún. kongruát. 1907-ben a református egyház nyugdíjat szavazott meg lelkészeinek, 1908-ban lelkészi nyugdíjintézet alakult, és 1914-ben folyósítottak először nyugdíjat a református lelkészeknek.¹¹

1762-ből maradt fenn a Tiszántúli Református Egyházkerületben elkészített esperesi vizitációs szabályzat.¹² Hosszú latin címe helyett *Constitutiones* címen hivatkozunk rá. Hosszadalmas és alapos előírás, kérdés-felelet formájában készült, valóságos filmforgatókönyvhöz hasonló a *Constitutiones*, amely részletes, sokszor a mai lelkész számára is megszívlelendő kérdéseket tesz fel, tele van azonban a mai ember számára a személyiségi jogokat mélyen sértő kérdésekkel. Szinte úgy kezeli a lelkészt, mint eleve gyanúsítottat. Nem kíméli a családi életére vonatkozó területet sem, el az öltözködésig, a hajviseletig, az étkezésig, a társas érintkezésig. Mint legtermészetesebbet említi meg, hogy mindezt azért teszi, hogy az Isten ügye ne károsodjék.

Az egyházközség igazgatásában a presbitérium 1617-ben jelent meg Pápán. Kanizsai Pálfi János esperes vezette be. Aztán, amikor ő dunántúli püspök lett, az 1630-ban tartott pápai zsinaton az egész egyházkerületben kötelezővé tette. Nagy segítséget jelentett a hamarosan kibontakozó ellenreformáció elleni védekezésben, hogy ott az egyházközségeknek a helyi községi elöljáróságtól szervezetileg független igazgatási szerve volt. A puritánizmus hatására az 1640-es években Erdélyben, a Tiszántúlon és Tiszáninnen kibontakozott a presbitéri egyházigazgatás mozgalma. Ez azonban az 1646-ban tartott szatmárnémeti nemzeti zsinat határozatát törvénykönyvbe foglaló Geleji Katona István erdélyi püspök kánonos könyve szerint nálunk még nem időszerű és tilos. Ennek ellenére bizonyos helyeken megmaradt. Az 1791. évi budai zsinat vezette be a Magyar Királyság területén egyházunkban a presbitériumok kötelező megszervezését. E zsinat határozata azonban nem lépett életbe, mert a király nem szentesítette. 1822-ben végül királyi szentesítést nyert a presbitériumok felállításának kötelezése. Nem a budai kánonok rendelkezése alapján, hanem az 1819 és 22 között ülésezett generális konvent által hozott rendelet alapján. Felállítása azonban vontatottan és nem egyértelműen haladt.¹³ Végül az 1881. évi debreceni alkotmányozó zsinat írta elő kötelezően a világi hatóságtól független presbitérium felállítását és működtetését. Azóta lehet zsinat-presbitéri egyházkormányzatúnak nevezni a magyar református egyházat.

¹¹ CSOHÁNY JÁNOS: Száz éve alakult a Református Lelkészegyesület. In: *Lelkészegyesület*, 2007. 3. sz. 1–4. p.; Uő: Tanulmányok Debrecen és a reformátusság múltjáról. IV. köt. Debrecen, 2007. 193–199. p.

¹² TÓTH, 1964.

¹³ MAKKAI LÁSZLÓ: A magyar puritánusok harca a feudalizmus ellen. Bp., 1952.; Uő: Egyház és vallás Hajdúszoboszlón. In: Hajdúszoboszló monográfiája. Szerk.: Dankó Imre. Hajdúszoboszló, 1975. 511–532. p.; SZABÓ GYÖRGY: A demokratikus egyházszervezet kialakulásának kezdetei hazánkban. (A presbitéri rendszer fejlődésének története a magyar református egyházban.) In: *Confessio*, 1986. 2. sz. 27–38. p.; CSOHÁNY, 1994. 110–118. p.; CSOHÁNY, 1979. 34–39. p.; CSOHÁNY, 1973. 61–66. p.; ÁGOSTON ISTVÁN: A magyarországi puritanizmus gyökerei. Bp., 1997.; Uő: A Biblia. Hitünk és életünk zsinórmértéke. Bp., 2005.

Lélekben tisztelgünk lelkipásztor őrseink emléke előtt, akik a mai ember számára elképzelhetetlen körülmények között álltak helyt az evangélium hirdetése és egyházunk építése szolgálatában még akkor is, ha ezért sokszor nem kaptak köszönetet, de nem is emberek köszönetéért szolgáltak.

